

5. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко.– М.: Владос, 1996. – 346 с.
6. Бенеш Г. Психология: dtv-Atlas: Довідник / Г. Бенеш; пер.з нім. [наук. ред. пер. В.О. Васютинський]. – К. : Знання-Прес, 2007. – 510 с.
7. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. - М. - СПб., 2005. - 120 с.
8. Глуханюк Н.С. Практикум по психодиагностике: учеб. пособие – 2-е изд., перераб. и доп. / Н.С. Глуханюк. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. – 216 с. – С. 163–172.
9. Либина А. В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации / А. В. Либина. – М. : Эксмо, 2008. –400 с.
10. Маклаков А.Г. Загальна психологія: Підручник для вузів / А.Г. Маклаков - СПб.: Питер, 2006. - 583с.
11. Селье Г. Стресс без дистресса / Ганс Селье. – Рига: Виеда, 1992. – 109 с.
12. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции / Ю.В.Щербатых. – СПб. : Питер, 2006. – 256 с.

Відомості про автора:

Ткаченко Н. В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології та психології управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Статтю подано до друку 15.04.2015.

УДК: 316.647.8:316.776

© О. В. Фролова, 2015 р.

О. В. Фролова (м. Бердянськ)

ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СТРУКТУРУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПОЛЯ ОСОБИСТОСТІ

В статті розкрито поняття «комунікативне поле особистості» – як система відносно стійких суб'єктивно значущих та взаємно спрямованих ставлень і стосунків особистості з партнерами по спілкуванню в різних сферах життєдіяльності, у результаті яких реалізуються мотиви, потреби та ціннісні орієнтації учасників спілкування.

Запропоновано його теоретичну модель, яка складається з трьох рівнів, які відображають основні сфери спілкування та діяльності людини і в яких реалізуються її основні мотиви й потреби. Інтимно-особистісний рівень характеризує особлива психологічна близькість і співпереживання партнерів. На професійно-діловому рівні партнерами по спілкуванню є колеги по роботі, керівники або підлеглі, люди, що мають спільні захоплення, належать до тих самих соціальних груп. На соціально-рольовому рівні спілкування контакти обмежено ситуативною необхідністю.

Зафіксовано вплив стереотипів, об'єднаних у категорію «ефективність – неефективність», на структурування комунікативного поля особистості на інтимно-особистісному, професійно-діловому та соціально-рольовому рівнях. Стереотипи «доброзичливість – недоброзичливість» діють переважно на інтимно-особистісному, а «порядність – непорядність» – на професійно-діловому рівні.

Ключові слова: етнічні стереотипи; комунікативне поле особистості; інтимно-особистісний, професійно-діловий, соціально-рольовий рівні комунікативного поля

Статья посвящена изучению социально-психологических особенностей структурирования коммуникативного поля личности и особенностям функционирования этнических стереотипов в процессе структурирования коммуникативного поля.

В работе раскрыто психологическое содержание категории «коммуникативное поле личности», определены особенности его структурирования, дана общая характеристика социально-психологических признаков и функций этнических стереотипов, выявлены особенности влияния этнических авто- и гетеростереотипов на процесс структурирования коммуникативного поля личности.

Ключевые слова: этнические стереотипы; коммуникативное поле личности; интимно-личностный, профессионально-деловой, социально-ролевой урону коммуникативного поля.

In the research the notion «the person's communicative field» has been opened, its model in theory has been offered, the peculiarities of the impact of the ethnic auto and hetero stereotypes on its structuring have been named.

The impact of the stereotypes united in the category «the effectiveness – the ineffectiveness» has been set on the structuring of the person's communicative field of its intimate and private, professional and business, social role levels. The stereotypes operate on the professional and business level.

Key words: ethnic stereotypes; the person's communicative field; intimate and private, professional and business, social role level the communication field.

Актуальність дослідження впливу етнічних стереотипів на структурування комунікативного поля особистості є особливо значущою в умовах поліетнічного середовища різних регіонів України.

Стереотипізація як один із найважливіших механізмів соціалізації широко аналізувалася в дослідженнях О. Бодальова, Е. Ериксона, Дж. Міда, Г. Тарда, Г. Теджфела, А. Петровського, В. Петровського, Б. Паригіна. У контексті соціальної перцепції її розглядали Г. Андреева, Г. Келлі, М. Корнев, Г. Оллпорт, Д. Тібо, Г. Фоманс.

Етнічна свідомість була предметом вивчення в працях Ю. Бромлея, П. Гнатенка, О. Донченко, Г. Лебона, В. Павленко, Г. Солдатової, Г. Тарда. Окремий інтерес становлять дослідження впливу етнічних стереотипів на вияв і функціонування комунікативних уподобань у процесі структурування комунікативного поля особистості.

Водночас у соціальній психології немає єдності щодо визначення категорії «комунікативне поле особистості». Мало вивчено його інтер- та інтрасуб'єктний зміст, не досліджено зв'язку з етнічними чинниками його формування.

Отже, наявність, з одного боку, великого теоретико-методологічного фундаменту дослідження етнічних стереотипів, а з другого – низки нерозв'язаних питань про психологічну природу їхнього впливу на комунікативну сферу особистості і визначають актуальність дослідження цієї теми.

Метою дослідження є вивчення впливу етнічних стереотипів на структурування комунікативного поля особистості в процесі її соціально-психологічної адаптації у відносно стабільному поліетнічному середовищі.

Поставлена мета передбачає послідовну реалізацію таких **завдань**:

1. З'ясувати психологічний зміст категорії «комунікативне поле особистості», визначити основні характеристики його структурування.
2. Розкрити специфіку функціонування етнічних стереотипів у свідомості жителів етнічно мішаних регіонів.
3. Виявити особливості впливу етнічних авто- і гетеростереотипів на процес структурування комунікативного поля особистості.

Найширше визнання в науці дістала аналітична модель структури спілкування, згідно з якою виділяють перцептивну, комунікативну та інтерактивну її сторони (Б. Паригін, О. Бодальов, Г.

Андреева). Залежно від дистанції міжособистісного спілкування визначають чотири основні зони, серед яких інтимне, особистісне, формальне та публічне спілкування. На комунікативну дистанцію впливають, зокрема, соціальний статус людей, що спілкуються, національно-етнічні ознаки, стать і вік комунікантів, характер їхніх взаємин.

Простір міжособових стосунків розглядають як об'єктивно-суб'єктивну систему, що об'єднує: взаємозалежності, взаємовпливи, взаєморозуміння; зворотні зв'язки; норми спілкування; соціокультурні характеристики середовища. Комунікативний простір характеризують цілісність, структурність, автономність його компонентів (В. Лабунська, Л. Орбан-Лембрик).

Більш суб'єктивним є поняття комунікативного поля особистості, яке пропонуємо розглядати як систему відносно стійких суб'єктивно значущих та взаємно спрямованих ставлень і стосунків особистості з партнерами по спілкуванню в різних сферах життєдіяльності, у результаті яких реалізуються мотиви, потреби та ціннісні орієнтації учасників спілкування. Основними характеристиками комунікативного поля є: вибірковість щодо партнерів і тем спілкування; значущість стосунків між партнерами; наступність у взаєминах на основі співвідношення образів себе і партнера; досягнення певного рівня взаємності в стосунках.

Узагальнюючи описані підходи, можна зробити висновок, що комунікативне поле особистості складається з трьох рівнів, які відображають основні сфери спілкування та діяльності людини і в яких реалізуються її основні мотиви й потреби. Інтимно-особистісний рівень характеризує особлива психологічна близькість і співпереживання партнерів, серед яких – найближче оточення індивіда. На професійно-діловому рівні партнерами по спілкуванню є колеги по роботі, керівники або підлеглі, люди, що мають спільні захоплення, належать до тих самих соціальних груп. Найбільш численним за кількістю партнерів є соціально-рольовий рівень спілкування, принцип взаємин на якому – соціабельність (знання, засвоєння та реалізація норм і вимог соціального середовища), а контакти обмежено ситуативною необхідністю. Кожний із цих рівнів може мати більше чи менше значення для особистості, а його актуальність залежить від ступеня задоволеності основних потреб учасників у процесі спілкування.

Важливим чинником вибору партнерів по спілкуванню є зміст стереотипів, зокрема етнічних. Етнічні стереотипи являють собою стійкі уявлення про представників як власного (автостереотипи), так і інших (гетеростереотипи) етносів (О. Бодальов, Е. Еріксон, А. Петровський, Б. Паригін, Г. Андреева, В. Павленко, Г. Солдатова, Г. Келлі, М. Корнєв, Г. Оллпорт, Д. Тібо, Г. Фоманс).

Структуру етнічного стереотипу визначають як взаємозв'язок когнітивного (зміст), афективного (ставлення до об'єкта пізнання) та поведінкового (здійснення певної поведінки відносно представників етнічної групи) компонентів.

На основі узагальнення підходів до вивчення етнічних стереотипів виділено їхні основні функції: економія зусиль у повсякденному мисленні і захисті групових цінностей; захист традиційних уявлень і почуття безпеки; відтворення типових для кожного етносу властивостей; стабілізація соціальної дистанції між етносами; внутрішня організація соціальних груп; міжгрупова диференціація на когнітивному рівні; трансляція культурно-історичного досвіду.

Емпіричне дослідження проводилося у 2009–2012 роках і складалося з трьох етапів.

На першому етапі було опрацьовано діагностичний інструментарій вивчення етнічних стереотипів та відібрано методики, на основі яких визначався вплив етнічних стереотипів на структурування комунікативного поля особистості. Респондентами були 310 студентів 2–4 курсів Бердянського державного педагогічного університету, Бердянського інституту підприємництва та Азовського регіонального інституту управління.

Для дослідження когнітивного компонента етнічних стереотипів використано опитувальник, сконструйований на основі методу семантичного диференціала Ч. Осгуда. За допомогою Діагностичного тесту ставлень Г. Солдатової визначено емоційно-оцінний компонент етнічних авто- і гетеростереотипів; за результатами модифікованої Шкали соціально-психологічної близькості Н. Лебедєвої досліджено ступінь близькості представників взаємодіючих культур у різних сферах

комунікативного поля; Методику діагностики комунікативної установки В. Бойка обрано для визначення рівня негативної комунікативної установки представників різних етнічних груп.

За результатами факторного аналізу отриманих показників було виділено три категорії етнічних стереотипів: «ефективність – неефективність», «порядність – непорядність», «доброзичливість – недоброзичливість».

На другому етапі виявлено рівні сформованості етнічних стереотипів, розкрито їхні змістові характеристики, визначено особливості структурування комунікативного поля респондентів у процесі міжетнічної взаємодії представників чотирьох етнічних груп – українців, росіян, болгар та греків.

Опитування проводилося в Бердянському та Мелітопольському районах Запорізької області, Маріупольському районі Донецької області. Опитано такі групи респондентів: жителі етнічно українського села, що межує з етнічно російським селом; жителі етнічно українського села, що межує з етнічно болгарським селом; жителі етнічно українського села, що межує з етнічно грецьким селом; жителі етнічно російського села; жителі етнічно болгарського села; жителі етнічно грецького села. Усього опитано 711 осіб, із них українців – 373 (52,5%), росіян – 128 (18%), болгар – 111 (15,6%), греків – 99 (13,9%).

У кожній із груп опитаних ми пропонували по два види анкет. В анкетах першого типу просили оцінити представників свого та іншого етносу, із яким вони взаємодіють. В анкетах другого типу за тими самими ознаками треба було оцінити жителів свого і сусіднього села. У результаті такого розподілу сформувалися 12 груп респондентів.

За результатами факторного аналізу оцінок українців і росіян жителями українського села зафіксовано, що етнічні стереотипи категорії «ефективність – неефективність» стосовно українців виразніше актуалізуються на професійно-діловому рівні комунікативного поля. У соціально-рольовому спілкуванні важливішими є характеристики «доброзичливість – недоброзичливість». В оцінці росіян характеристики, об'єднані в категорію «ефективність – неефективність», визначають уподобання респондентів на інтимно-особистісному рівні комунікативного поля, а «порядність – непорядність» та «доброзичливість – недоброзичливість» – на соціально-рольовому рівні.

Аналіз відповідей українських респондентів, які оцінювали жителів свого і сусіднього російського села, виявив зв'язок між групою стереотипів «порядність – непорядність» і соціально-рольовим рівнем комунікативного поля. У професійно-діловому спілкуванні виділилися характеристики «ефективність – неефективність».

Таким чином, в оцінках жителів українського села, які оцінювали росіян загалом та росіян-сусідів, значущим виявився зв'язок стереотипів групи «ефективність – неефективність» і професійно-ділового рівня комунікативного поля та стереотипів «порядність – непорядність» і «доброзичливість – недоброзичливість» – і соціально-рольового рівня.

Характеристики «доброзичливість – недоброзичливість» в оцінках українцями українців і болгар виявилися індикаторами інтимно-особистісного та соціально-рольового рівнів, а стереотипи категорії «ефективність – неефективність» актуалізуються в оцінках болгар як партнерів у професійно-діловому спілкуванні. Функціонування стереотипів «ефективність – неефективність» та «доброзичливість – недоброзичливість» за результатами оцінювання жителів свого і сусіднього болгарського села відбувається на соціально-рольовому та професійно-діловому рівнях комунікативного поля.

Отже, спільними в показниках двох груп українців є взаємозв'язок стереотипів «ефективність – неефективність» та «доброзичливість – недоброзичливість» і соціально-рольового та професійно-ділового рівнів комунікативного поля.

Аналіз оцінок українців і греків дав змогу констатувати, що для українців особливості структурування комунікативного поля проявляються у зв'язках характеристик «доброзичливість – недоброзичливість» з індикаторами соціально-рольового рівня та «ефективність – неефективність» і «порядність – непорядність» – професійно-ділового. В оцінці двох етнічних груп виразніше

проявилися емоційно-вольові характеристики греків, об'єднані за категоріями «порядність – непорядність» і «доброзичливість – недоброзичливість», що пов'язані із соціально-рольовим рівнем. За результатами оцінок односельців і жителів сусіднього грецького села фіксуємо вплив характеристик «порядність – непорядність» на вибір партнерів у професійно-діловому спілкуванні.

За відповідями респондентів російського походження констатовано зв'язок стереотипів, об'єднаних у категорію «ефективність – неефективність» щодо представників своєї етнічної групи, і інтимно-особистісного рівня комунікативного поля та стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» і соціально-рольового рівня. В оцінках українців, як і жителів сусіднього українського села на інтимно-особистісному та професійно-діловому рівнях відзначено вплив стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» та «порядність – непорядність». Зроблено висновок, що в структуруванні комунікативного поля росіян, які взаємодіють з українцями, найбільш значущими рівнями комунікативного поля є інтимно-особистісний та професійно-діловий.

На структурування соціально-рольового рівня комунікативного поля етнічних болгар впливають стереотипи «ефективність – неефективність» відносно представників етнічних груп та категорії «доброзичливість – недоброзичливість» в оцінках жителів свого і сусіднього села. Параметри інтимно-особистісної сфери пов'язані з характеристиками «доброзичливість – недоброзичливість». Характеристики професійно-ділового рівня корелюють з індикаторами категорії «порядність – непорядність».

За результатами аналізу відповідей греків, які взаємодіють з українцями, можна констатувати, що в ситуації такої взаємодії більш значущими для них рівнями комунікативного поля є соціально-рольовий та професійно-діловий, що пов'язані з характеристиками «ефективність – неефективність» і «доброзичливість – недоброзичливість».

Виявлено зв'язок між окремими компонентами негативної комунікативної установки і групами етнічних стереотипів: обґрунтований негативізм корелює із стереотипами «ефективність – неефективність» та «доброзичливість – недоброзичливість», завуальована жорстокість – із групами «порядність – непорядність» та «ефективність – неефективність», негативний досвід спілкування – із категоріями «ефективність – неефективність».

Функціонування етнічних авто- і гетеростереотипів ми розглядали на основі порівняння оцінок: свого етносу та іншого (пряма оцінка представників етнічних груп); жителів свого і сусіднього села (непряма оцінка представників свого та іншого етносів як реальних партнерів по спілкуванню); представників своєї або іншої етнічної групи та односельців або жителів сусіднього села (пряма оцінка в першому випадку і непряма – у другому).

Отримані результати свідчать про те, що для українців, які взаємодіють із росіянами, в оцінках етнічних груп стереотипи «ефективність – неефективність» справляють незначний вплив на інтимно-особистісному та соціально-рольовому рівнях комунікативного поля. Результати оцінок жителів свого і сусіднього села дають підстави говорити про взаємозв'язок стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість», «ефективність – неефективність» і професійно-ділового та соціально-рольового рівнів. Особливості взаємодії на інтимно-особистісному рівні в оцінках жителів свого і сусіднього села мають дуже близькі показники, що є свідченням високого рівня прийнятності росіян-сусідів. Загалом можна говорити про слабкий вплив етнічних стереотипів на ставлення українців до росіян.

За відповідями українців, які взаємодіють із болгарками, в оцінках етнічних груп відзначено помірний вплив стереотипів «ефективність – неефективність». Українці є ближчими порівняно з болгарками в інтимно-особистісній та соціально-рольовій сферах спілкування (Рис. 1, 2). В оцінках представників тих самих етнічних груп, але вже як реальних партнерів по спілкуванню, простежуємо функціонування стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» та «ефективність – неефективність» на інтимно-особистісному та професійно-діловому рівнях комунікативного поля (Рис. 3, 4).

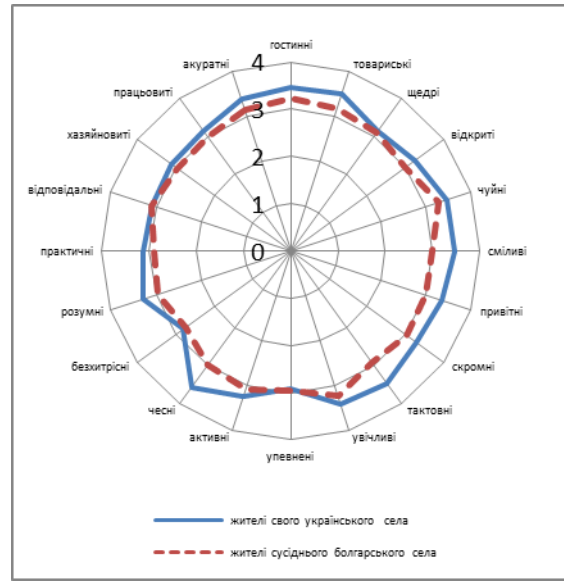
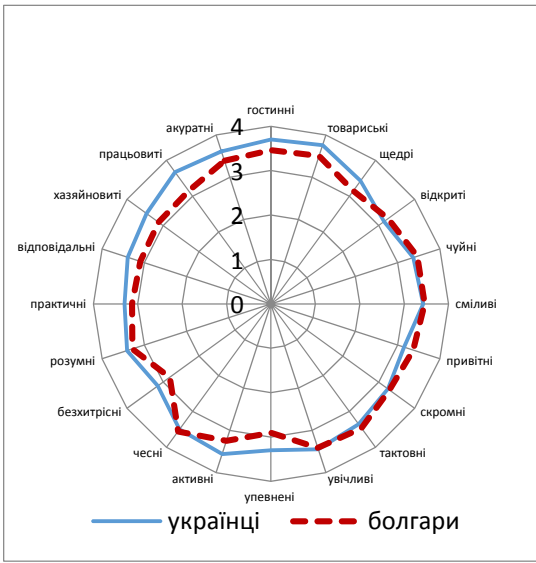

Рис. 1. Оцінка жителями українського села українців і болгар за методикою «Семантичний диференціал»

Рис. 3. Оцінка жителями українського села односельців і жителів сусіднього болгарського села за методикою «Семантичний диференціал»

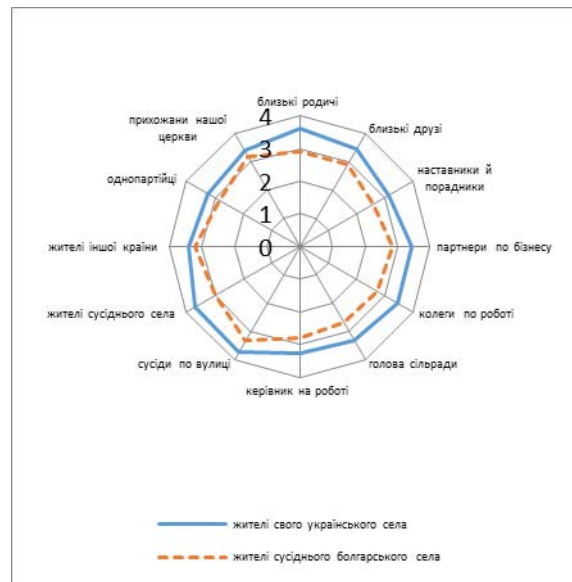
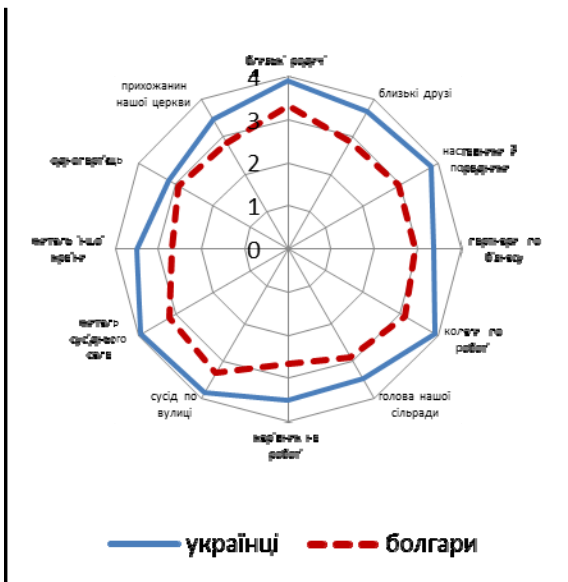

Рис. 2. Оцінка жителями українського села українців та болгар за методикою «Шкала соціальної дистанції»

Рис. 4. Оцінка жителями українського села односельців і жителів сусіднього болгарського села за методикою «Шкала соціальної дистанції»

Виявлено зв'язок між групами стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» та «порядність – непорядність» і вибором партнерів по спілкуванню на інтимно-особистісному та соціально-рольовому рівнях комунікативного поля українців, які взаємодіють із греками. Зафіксовано функціонування стереотипів «доброзичливість – недоброзичливість» відносно греків, які, проте, не впливають безпосередньо на структурування комунікативного поля. Автостереотипи українців за прямими і непрямими оцінками представників своєї етнічної групи майже не відрізняються.

За результатами оцінювання етнічних груп російськими респондентами спостерігаємо функціонування стереотипів «ефективність – неефективність» та «порядність – непорядність» на всіх рівнях комунікативного поля. В оцінках односельців і сусідів-українців виявлено зв'язок стереотипів «порядність – непорядність» та «ефективність – неефективність» з інтимно-особистісним і професійно-діловим рівнями.

У прямих оцінках болгарами представників етнічних груп стереотипи «ефективність – неефективність», «порядність – непорядність», «доброзичливість – недоброзичливість» функціонують на інтимно-особистісному та професійно-діловому рівнях комунікативного поля. На цих самих рівнях констатовано вплив стереотипів «ефективність – неефективність» за результатами непрямого оцінювання.

Для греків, які оцінювали українців і греків, важливими виявилися характеристики «порядність – непорядність» у професійно-діловому та соціально-рольовому спілкуванні. За результатами оцінювання реальних партнерів по спілкуванню фіксуємо значний вплив стереотипів «ефективність – неефективність», «порядність – непорядність» і «доброзичливість – недоброзичливість» на всіх трьох рівнях комунікативного поля.

Відомості про автора:

Фролова Ольга Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

Статтю подано до друку 13.02.2015.

УДК 378.147:004

© В. В. Чумак, 2015 р.

В. В. Чумак (м. Бердянськ)

УПРАВЛІННЯ УЧБОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ ВНЗ У ДИСТАНЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається проблема управління навчальною діяльністю студентів у віртуальному освітньому просторі. Управління - це цілеспрямований вплив. До основних навчальних впливів відносимо проблемні завдання, які лежать в основі способу управління навчальною діяльністю студентів. У статті показано, що від технології управління навчальною діяльністю у віртуальному освітньому просторі залежить розвиток розумової діяльності студентів. Діяльність студентів характеризується самостійним пошуком необхідної інформації для вирішення навчальної задачі, самостійним вибором навчальних завдань, перебиранням на себе функцій управління власної навчальної діяльністю. За допомогою віртуальних засобів підтримується зв'язок між студентами і викладачем. Уміння вирішувати навчальні завдання, знаходити багатоваріантні способи вирішення проблемних завдань є показником розвитку розумової діяльності.

Ключові слова: управління учбовою діяльністю, проблемне навчання, віртуальний освітній простір.